

Nahtigalova tekstološka istraživanja hrvatskoglagoljskih biblijskih knjiga

Vesna Badurina Stipčević

Staroslavenski institut, Zagreb

Rajko Nahtigal je u djelu *Neskol'ko zametok o slědah drevneslavjanskago parimejnika v horvatsko-glagoličeskoj literature* (1902) istraživao biblijske knjige sačuvane u hrvatskoglagoljskim brevijarima i uspoređivao ih s *Grigorovičevim parimejnikom* te s grčkim i latinskim predlošcima. Njegove su analize i zaključci o tekstualnoj srodnosti brevijarskih glagoljskih prijevoda s parimejnim tekstom potaknuli daljnja istraživanja koja su rezultirala tekstološkim studijama i kritičkim izdanjima mnogih hrvatskoglagoljskih biblijskih knjiga.

Ključne riječi: Rajko Nahtigal, slavenska filologija, hrvatskoglagoljska filologija, hrvatskoglagoljski biblijski tekstovi, parimejnik

1 Uvod

Znameniti slovenski filolog Rajko Nahtigal (1877–1958) značajan je dio svoga djelovanja posvetio istraživanju staroslavenskih spomenika. Fundamentalna su njegova kritička izdanja *Sinajskoga euhologija* i *Brižinskih spomenika*, rasprave o postanku glagoljice, studije iz glagoljske paleografije, tekstologije i jezikoslovlja. Među ranim Nahtigalovim radovima nalazi se obimna studija iz hrvatskoglagoljske problematike: *Neskol'ko zametok o slědah drevneslavjanskago parimejnika v horvatsko-glagoličeskoj literature* (1902). Ovu je raspravu Nahtigal napisao za vrijeme studijskoga boravka u Rusiji, a nakon studija slavenske i klasične filologije te indoeuropeistike i doktorata u Beču 1901. godine.¹

U literaturi se ističe da je Rajko Nahtigal bio pripadnik najistaknutije slavističke filološke škole Vatroslava Jagića, da je bio jedan od velikih filologa, da je disertaciju o spisu *Besjede triju svetitelja* napisao pod Jagićevim mentorstvom. Zanimanje za filološka i tekstološka istraživanja Nahtigal je prenio i na hrvatskoglagoljski korpus, što je za istraživače hrvatskoglagoljske baštine osobito važno. Prilika je da se pri svečanom obilježavanju 100. godišnjice slavistike na Sveučilištu u Ljubljani osvrnemo i na Nahtigalova istraživanja srednjovjekovnih hrvatskoglagoljskih tekstova, kao i na odjek ovih njegovih proučavanja u radovima kasnijih istraživača.

¹ Usp. Nahtigal, Rajko, akademik (1877–1958). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi384232/#slovenski-biografski-leksikon> (9. april 2018).

2 Nahtigalova studija *Neskol'ko zametok o slědah drevneslavjanskago parimejnika v horvatsko-glagoličeskoj literature*

Već u prvoj rečenici rada *Neskol'ko zametok o slědah drevneslavjanskago parimejnika v horvatsko-glagoličeskoj literature* koja glasi: »u hrvatskoglagojskoj književnosti sačuvan (je) značajan trag grčkoslavenskoga parimejnika« (Nahtigal 1902:1), Nahtigal je postavio tezu koju će deduktivnim putem dalje objašnjavati i dokazivati. Kao glavni izvor tekstova koristio je izdanje *Ulomci Svetoga pisma obojega uvjeta staroslavenskim jezikom*, koje je u pet knjiga objavio hrvatski filolog i svećenik Ivan Berčić (1864–1871). U toj je ediciji Berčić preuzeo čitanja iz *Biblije* iz dvadesetak rukopisnih i tiskanih hrvatskoglagojskih brevijara i misala. Tekstove je izdao glagoljicom prema biblijskom redosljedju, nastojeći predstaviti što potpuniji tekst pojedinih biblijskih knjiga iz različitih izvora, zbog čega izdanje nije tekstološki ujednačeno. Nahtigal je za analizu izabrao starozavjetne tekstove, i to redom: *Knjigu proroka Jone, Genezu, Izaiju, Knjige kraljeva, Malih proroka, Danijela i Mudrih izreka*, te ih uspoređivao s *Grigorovičevim parimejnikom* (kraj 12. st.), s grčkim *Codex s. Simeonis* (R. Steininger, Augustae Trev. 1834.) i na-posljetku s *Vulgatom* (Biblia sacra vulgatae editionis, Paris 1825.). Detaljnije ću opisati Nahtigalova proučavanja *Knjige proroka Jone*, drugih *Prophetae minores* i *Proverbia*.

2.1 Istraživanje hrvatskoglagojskih tekstova *Knjige proroka Jone*

Knjiga proroka Jone pokazala se kao prvi i najbolji primjer komparacije, jer je u cijelosti potvrđena u hrvatskoglagojskim brevijarima i u *Grigorovičevu parimejniku* (*Grig*), što nije slučaj kod ostalih malih proroka (Nahtigal 1902:1–5). Nahtigal navodi Jonin tekst iz, kako kaže, *1. vrbničkog brevijara* (13./14. st.), ali to je zapravo tekst iz *2. vrbničkog brevijara* (14. st.). Ova je pogreška koju je Nahtigal preuzeo od Berčića, ispravljena kod kasnijih istraživača.² Kodeks *2. vrbnički brevijar* sadrži 295 pergamentnih listova formata 36x27 cm, pisan je ustavnim glagoljicom u dva stupca, a danas se čuva u Župnom uredu u Vrbniku na otoku Krku, gdje je vjerojatno i napisan sredinom 14. stoljeća. Rukopis je osobit zbog opširnih i arhaičnih biblijskih čitanja.³

U tekstološkoj analizi Nahtigal je najprije pokazao citate iz *Knjige proroka Jone* u kojima se glagoljski tekstovi i *Grig* međusobno slažu i podudaraju s grčkim tekstom, a razlikuju od *Vulgate*, i takvih je dvadeset primjera (Nahtigal 1902:2–3);

2 Dok su se neki kasniji istraživači, kao npr. Josip Vajs i Vjekoslav Štefanić, kolebali o kojem se kodeksu radi (mislili su i da je dio *1. vrbničkog brevijara* s tekstom Jone u međuvremenu možda izgubljen), Zdenka Ribarova je pouzdano utvrdila da je to *2. vrbnički brevijar* (Ribarova 1987:124).

3 Brevijar je opisan u bibliografijama: Vajs 1910:LXIX-LXII; Mičetić 1911:56; Štefanić 1960:329–335.

zatim navodi dvadeset i pet primjera u kojima se glagoljski prijevodi bolje slažu s grčkim, nego *Grig* (Nahtigal 1902:3–5). Slijede glagoljski citati s očitim utjecajem *Vulgate*, a tih je primjera samo sedam (Nahtigal 1902:5). Nahtigal zaključuje da je parimejni tekst *Jone*, koji je bio predložak glagoljskim maticama, bio stariji i bolje tradiran od *Grig*, a to osobito potvrđuju oni primjeri u kojima se za grčki tekst nalaze potvrde samo u glagoljskim tekstovima.

Nahtigalova istraživanja ovoga hrvatskoglagoljskog biblijskog spisa nastavila je i produbila Zdenka Ribarova u studiji *Knjiga proroka Jone*: »O srodnosti glagoljskoga teksta u Vb2 s parimejnim prijevodom govori već Nahtigal, zaključujući da je tekst u ovom brevijaru prepisan iz arhaičnijega i ispravnijega predloška nego *Grig* i da je utjecaj *Vulgate* u njemu zanemariv. Ovaj se zaključak može proširiti i na ostale (brevijarske) tekstove koji se međusobno razlikuju uglavnom samo po individualnim varijantama, dok je odnos prema parimejnom tekstu, kao i odnos prema *Vulgati* približno jednak za sve njih, što može upućivati na zajedničku pramaticu.« (Ribarova 1987:126). Autorica je obuhvatila sve brevijarske inačice, zaključila je da tri cjelovita teksta *Knjige proroka Jone*, koji su zabilježeni u 2. *vrbničkom brevijaru*, *Brevijaru Vida Omišljanina* (1396)⁴ i 1. *novljanskom brevijaru* (1459),⁵ sadrže istu verziju koja se neposredno veže uz parimejni prijevod (Ribarova 1987:125). Ovoj glagoljskoj verziji pripada i kraći tekst iz *Dragučkoga brevijara* (1407),⁶ dok svi ostali brevijarski prijevodi pripadaju drugoj verziji, koja se podudara s *Vulgatom*. Ribarova je uspoređivala glagoljske tekstove ne samo s *Grigorovičevim parimejnikom*, nego i s *Lobkovskim parimejnikom* (1294–1320), a neke dijelove i s *Pogodinovim psaltirom* (kraj 12. st.) i *Bolonjskim psaltirom* (1230–1241). Zaključila je da je parimejni tekst, na kojem se temelji glagoljska verzija proroka *Jone*, bliži *Grig*, za koji je pak utvrđeno da u cjelini najbolje čuva osobine prvobitnoga prijevoda (Ribarova 1987:126). Zdenka Ribarova proširila je analizu prijevoda *Jone* i na misalske glagoljske tekstove. Došla je do zaključka da postoje mjesta u kojima se misalski prijevodi podudaraju s parimejnim i brevijarskim tekstom, ali je upozorila i na primjere koji su samostalnije oblikovani od postojećih predložaka (Ribarova 1987:132–136).

2.2 Istraživanje hrvatskoglagoljskih tekstova *Malih proroka*

Nahtigal je tekstološku usporedbu hrvatskoglagoljskih svetopisamskih ulomaka iz Berčićeva izdanja s parimejnim prijevodom i grčkim i latinskim predlošcima

4 *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav.* 3. Pergamentni rukopis od 468 listova dimenzija 35x27 cm.

5 *1. novljanski brevijar*, 1459., Novi Vinodolski, Župni ured. Pergamentni rukopis od 466 listova, sastoji se od dva dijela različitih dimenzija (prvi dio 36x28 cm, drugi dio 35,5x24 cm).

6 *Dragučki brevijar*, 1407., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *III b 25*, Pergamentni rukopis od 196 listova dimenzija 29,3x20,6 cm.

nastavio na druge knjige *Malih proroka* (Hošeu, Joila, Amosa, Habdiju, Miheja, Habakuka, Sofoniju i Zahariju) (Nahtigal 1902:33–41). Istraživao je primjere iz *1. vrbničkog*⁷ i *2. vrbničkog brevijara* i došao do pretpostavke da je hrvatskoglagoljska književnost vjerojatno od ranih početaka poznavala ne samo prijevod potvrđen u parimejniku, nego upravo puni prijevod svih dvanaest malih proroka. Za ovaj puni prijevod pretpostavlja da je po arhaičnosti jezika bio blizak parimejnom. Istraživanja hrvatskoglagoljskih *Malih proroka* nastavio je Josip Vajs. Istražio je i u ediciji *Analecta Sacrae Scripturae ex antiquioribus codicibus glagoliticis* Staroslavenske akademije u Krku izdao knjige *Malih proroka* u razdoblju od 1908–1915. godine.⁸ Izdanja *Prophetae minores* kritički su opremljena, glagoljski je tekst (u faksimilu ili otisnut) izdan u ćirilskoj transliteraciji, dodane su varijante glagoljskih kodeksa, dokumentiran je odnos prema grčkomu izvorniku, kao i odnos glagoljskoga i ćirilskoga teksta te je pridodan rječnik (Bauerová 1986:217–226). Svi su tekstovi *Malih proroka* uzeti iz *Brevijara Vida Omišljanina*, koji je izabran zbog cjelovitih čitanja i arhaičnosti jezika i prijevoda. Tekstološki bliske tekstove nalazi Vajs i u *2. vrbničkom brevijaru*, te u *Dragučkom* i *1. novljanskom brevijaru*. Vajs ističe da je hrvatskoglagoljska pismenost zasigurno imala i puni prijevod svih knjiga *Malih proroka*, čime je potvrdio Nahtigalova istraživanja.

Sustavno i temeljito istraživanje hrvatskoglagoljskih proročkih knjiga sprovele je Helene Bauerová u više radova (1986, 1987, 1993, 2000), utvrđujući dvije brevijarske verzije, verziju prema *Septuaginti* i prema *Vulgati*. Osobitu je pažnju autorica posvetila parimejnoj tradiciji proročkih knjiga u hrvatskoglagoljskim brevijarima. U posljednje vrijeme detaljno su proučeni i tekstološki odnosi brevijara koji su pratili latinski tekst knjiga *Malih proroka* (Línek 2015).

2.3 Istraživanje hrvatskoglagoljskih tekstova *Proverbia*

Tekstološke sličnosti glagoljskih tekstova i parimejnog prijevoda, odnosno grčkog predloška, Nahtigal je pokazao na i primjeru *Proverbia* (Nahtigal 1902:44–45). Ističe da kod ovoga hrvatskoglagoljskog biblijskoga teksta postoji i značajan utjecaj *Vulgate*. U proučavanjima drugih istraživača Nahtigalove ekspertize potvrđene su i nadopunjene novim zaključcima. Josip Vajs istraživao je *Proverbia* i izdao tekst iz *1. vrbničkog brevijara* (Vajs 1910:40–70). Tekstološke osobine svih hrvatskoglagoljskih tekstova *Mudrih izreka* temeljito je obradio Václav Čermák, koji razlikuje dvije brevijarske skupine. U korpusu tekstova koju predstavlja *Brevijar Vida Omišljanina* čitaju se tradirani prijevodi bliski parimejnim tekstovima

7 *1. vrbnički brevijar*, 13–14. st., Vrbnik, Župni ured. Sastoji se od 259 pergamentnih listova dimenzija 35x27 cm.

8 Usp. Vajs, J., *Propheta Ioel*, Veglae, 1908; *Propheta Oseas*, Veglae, 1910; *Propheta Habacuc*, Veglae, 1912; *Sophonias-Haggaeus*, Veglae, 1913; *Zacharias-Malachias*, Veglae, 1915.

i grčkim predlošcima, a u grupi kojoj je na čelu *Vatikanski brevijar 5⁹* iz 14. st. nalaze se redigirani prijevodi prema latinskim predlošcima (Čermák 2001). Naglašava da se izbor čitanja iz *Proverbia* u brevijarima podudara s izborom lekcija u parimejnicima (Čermák 2004:151). Naposljetku, Čermák ističe da i u glagoljskim tekstovima *Proverbia* postoji uvodna formula koja potječe iz parimejnog teksta, na što je upozorio Nahtigal kod proročkih knjiga. U knjigama proroka piše: *tako glagoleb gospodb* za grčko: *Táδε λέγει κύριος*, a u *Proverbia* postoji zaziv: *sine* koji odgovora grč. *víé*, što u biblijskom tekstu niti u latinskom brevijaru nije potvrđeno (Čermák 2004:151).

Osim u glagoljskim brevijarima, tekstološke podudarnosti potvrđene su i između misalskih *Proverbia* i parimejnog prijevoda (Reinhart 1986:80–81). O kompleksnosti glagoljskih biblijskih tekstova svjedoči primjer *Proverbia*, 3,15 u glagoljskim misalima iz 14. stoljeća, *4. vatikanskom misalu*¹⁰ i *Novakovu misalu*¹¹ gdje neposredno iza prijevoda prema *Vulgati* slijedi isti tekst prema *Septuaginti*, a ne postoji paralela u brevijaru, niti u parimejniku (Reinhart 1986:81).

3 Nahtigal – istraživač hrvatskoglagoljskih biblijskih tekstova

Nahtigalovo zanimanje za istraživanje hrvatskoglagoljskih biblijskih, starozavjetnih tekstova u prvom je redu bilo usmjereno na traženje tragova parimejnoga prijevoda, odnosno na proučavanje ćirilometodskoga nasljeđa u hrvatskoglagoljskim spomenicima. Naime, hrvatskoglagoljski biblijski prijevodi nisu jedinstveni, potječu iz različitih vremenskih razdoblja i različitih tekstovnih izvora (Grabar 1986; Tandarić 1993:319–326; Badurina Stipčević 2016:289–291). Po tekstološkim osobinama hrvatskoglagoljske biblijske lekcije dijelom se vežu uz ćirilometodski prijevod *Biblije*, a dijelom su to novi prijevodi sačinjeni prema mlađim latinskim liturgijskim obrascima. Tako *Psaltir*, *Evandjelja* i *Apostol* tekstološki potječu još iz ćirilometodskoga razdoblja i u osnovi im je grčki predložak. Staroslavenske su evanđeoske perikope u hrvatskoglagoljskim misalima sustavno redigirane i prilagođene latinskom tekstu *Vulgate* već vrlo rano, počevši od 12. stoljeća (Reinhart 1990a, 1990b). Prema latinskome tekstu ispravljena su čitava tradirana čitanja ili su samo početne i završne rečenice perikopa prilagođene *Vulgati*. Osim naslijeđenih biblijskih prijevoda postoje i prijevodi nastali na hrvatskoglagoljskome tlu. Deuterokanonske biblijske knjige, kao što su *Knjige o Makabejcima*, *Estera*,

9 *Vatikanski brevijar Illirico 5*, sredina 14. st., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. Illir. 5*. Pergamentni rukopis od 248 listova dimenzija 31x22 cm.

10 *Vatikanski misal Illirico 4*, početak 14. st., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 4*. U literaturi nazvan najstarijim hrvatskoglagoljskim misalom.

11 *Misal kneza Novaka*, 1368., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 8*. Pergamentni rukopis sadrži 271 list dimenzija 32x24 cm.

Tobija, Judita, Knjiga Mudrosti i Propovjednik, prevedene su tijekom srednjega vijeka po uzoru na latinsku *Bibliju, Vetus Latina* i Jeronimovu *Vulgatu* (Badurina Stipčević 1997). Prijevodne se tradicije hrvatskoglagoljskih biblijskih prijevoda međusobno nadopunjuju i isprepliću, tako da kod nekih biblijskih spisa, *Malih proroka, Knjige o Joni, Knjige o Jobu, Mudrih izreka*, postoje dvije verzije. Starija je verzija u nekim tekstovima bliska parimejnim tekstovima grčkoga podrijetla, a mlađa verzija u drugim brevijarima prevedena je s latinskoga predloška ili prijevodnim preinakama prilagođena *Vulgati*. Upravo je Nahtigal dao značajan doprinos istraživanju tekstoloških osobina spomenutih biblijskih knjiga.

Predstavljene Nahtigalove analize pripadaju ranim tekstološkim istraživanjima hrvatskoglagoljskih liturgijskih i biblijskih spomenika, slijede ubrzo nakon Berčićevih i Jagićevih izdanja, a prethode opsežnim istraživanjima J. Vajsa (Tandarić 1993:21–23). Nahtigalovi zaključci, u kojima je naglasio vrijednosti hrvatskoglagoljske biblijske baštine za rekonstrukciju parimejnoga prijevoda i za istraživanje odnosa staroslavenskoga biblijskoga prijevoda prema grčkim izvornicima, usmjerili su mnoga kasnija istraživanja, koja su potvrdila Nahtigalove postavke. Osim spomenutih, potrebno je navesti još neka proučavanja hrvatskoglagoljskih biblijskih spisa u odnosu na parimejne tekstove, kao što je npr. proučavanje knjige proroka Ezekijela u srednjovjekovnim bugarskim i hrvatskim tekstovima (Taseva 1997), zatim uspoređivanje brevijarskih lekcija iz *Knjige o Jobu* s parimejnim Jobovim čitanjima i grčkim predlošcima (Zaradija Kiš 1997:193–207), istraživanje lekcija *Knjige proroka Danijela* u glagoljskim brevijarima i ćirilskim rukopisima (Petkov; Dimitrova 2004), te proučavanje tekstualne tradicije hrvatskoglagoljskih starozavjetnih knjiga (Čermák 2004; Stankovska 2012; Stankovska 2016).

4 Zaključak

Nakon Nahtigalovih proučavanja, tekstološka su istraživanja hrvatskoglagoljske biblijske tematike bila usmjerena prema traženju najbližeg parimejnog predloška glagoljskim tekstovima te prema komparaciji parimejnih i neparimejnih biblijskih prijevoda. Pristupilo se i identificiranju parimejnih čitanja u glagoljskim misalima i usporedbi brevijarskih i misalskih tradicija. Jednako su bila vrijedna i Nahtigalova upućivanja na latinske predloške glagoljskih brevijara, što se u radovima najprije Josipa Vajsa, a kasnije i drugih istraživača, potvrdilo u utvrđivanju dviju brevijarskih verzija, nastalih prema grčkom ili latinskom izvorniku. Nahtigalove su analize i zaključci o tekstualnoj srodnosti brevijarskih glagoljskih prijevoda s parimejnim tekstom potaknuli daljnja istraživanja koja su rezultirala tekstološkim studijama i kritičkim izdanjima mnogih hrvatskoglagoljskih biblijskih knjiga.

Nahtigalov rad *Neskol'ko zametok o slědah drevneslavjanskago parimejnika v horvatsko-glagoličeskoj literature* nezaobilazno je citiran u brojnim studijama u kojima se istražuju staroslavenski i hrvatskoglagoljski prijevodi Biblije. U povijesti proučavanja hrvatskoglagoljske baštine Rajku Nahtigalu pripada istaknuto mjesto, jer je bio među prvim istraživačima hrvatskoglagoljskih biblijskih prijevoda, ali i među prvim istraživačima hrvatskoglagoljskih brevijara.

Literatura

- Badurina Stipčević, V, 1997: Mlađi hrvatskoglagoljski biblijski prijevodi, S. Damjanović, *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova 1*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 521–526.
- Badurina Stipčević, V., 2016: The Croatian Glagolitic Bible. The State of the Research. *Studi Slavistici* 13, 283–297.
- Bauerová, H., 1986: Prophetiae minores v charvátskohlaholských breviářích a ve Vajsově edici *Glagolitica*, *Slovo* 36, 217–226.
- Bauerová, H., 1987: *K morfologickým archaismům textu proroka Jonáše v breviářním a parimejním čtení. Slavica Olomucensia VI.* (AUPO, Fac. phil., Philologica 56.), 197–203.
- Bauerová, H., 1993: K staroslověnskému překladu knihy proroka Joela. *Slavia* 62, 455–462.
- Bauerová, H., 2000: K parimejním a mimoparimejním charvátskohlaholským breviářním textům prorockých knih. *Cyrillomethodiana. Sborník k uctění památky Mons. prof. ThDr. Vojtěcha Tkadlčíka*. Olomouc-Praha, 69–80.
- Berčić, I., 1864-1871: *Ulomci svetoga Pisma obojega uvjeta staroslavenskim jezikom I-V*. Prag.
- Bezljaj, F., 1939: Dr. Rajko Nahtigal. *Ljubljanski zvon* 59/5, 268–275.
- Čermák, V., 2001: *Starozákonní mudroslovné knihy v charvátskohlaholských breviářích. (Textologická analýza Proverbíi)*. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav slavistických a východoevropských studií. (rukopisna disertacija).
- Čermák, V., 2004: Historický přehled zkoumání starozákonních perikop charvátskohlaholských breviářů, M.-A.Dürriegl, M. Mihaljević, F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam*. Zagreb-Krk: Staroslavenski institut, Krčka biskupija, 149–155.
- Grabar, B., 1986: Ćirilometodski i staroslavenski prijevodi u hrvatskoglagoljskim prijepisima. *Slovo* 36, 87–93.
- Hamm, J., 1960: In memoriam. Rajko Nahtigal (14. IV 1877-29. III 1958). *Slovo* 9–10, 144–145.

- Línek, J.; 2015. *Knihy Malých proroků v charvátskohlaholských breviářích. Překlad latinské předlohy*. Olomouc: Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.
- Mihaljević, M., Vlašić-Anić, A. 2010: Novootkriveni glagoljski fragmenti u riječ-koj kapucinskoj knjižnici, E. Stadnik-Holzer, G. Holzer (ur.): *Sprache und Leben der frühmittelalterlichen Slaven*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 95–124.
- Milčetić, I., 1911: Hrvatska glagolska bibliografija. *Starine* 33. Zagreb: JAZU.
- Nahtigal, R., 1902: *Neskol'ko zametok o slědah drevneslavjanskago parimejnika v horvatsko-glagoličeskoj literature*, Trudy slavjanskoj kommisii Imperatorskog moskovskog arheološkog občestva III, Moskva, 1–47 (poseban otisak).
- Petkov, P.; Dimitrova, M., 2004: Perikopi ot Knigata na prorok Daniil v harvatskata glagoličeska knižnina. M.-A. Dürrigl, M. Mihaljević, F. Velčić, *Glagoljica i hrvatski glagolizam*. Zagreb-Krk: Staroslavenski institut, Krčka biskupija, 167–182.
- Reinhart, J. M., 1986: The Sapiential Collection in the Croatian Glagolitic Missal. *Ninth World Congress of Jewish Studies*, Division D, Volume 1, Jerusalem, 77–84.
- Reinhart, J., 1990a: Eine Redaktion des kirchenslavischen Bibeltexes im Kroa-tien des 12. Jahrhunderts. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 36, 193–241.
- Reinhart, J., 1990b: Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskogla-goljsku Bibliju. *Slovo* 39-40, 45–52.
- Ribarova, Z., 1987: Knjiga proroka Jone. *Slovo* 37, 123–159.
- Stankovska, P., 2012: Odkaz přěslavské školy v chorvatskocírkevněslovanských liturgických památkách. *Preslavská knižovna škola. Tom 12*. Šumen, 76–89.
- Stankovska, P., 2016: K problematice zkoumání textové tradice starozákonních textů v chorvatskohlaholských památkách vzniklých do 15. století. T. Kušto-vić, M. Žagar. *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb: Hrvatska sveučil-lišna naklada, 491–506.
- Štefanić, V., 1960: *Glagoljski rukopisi otoka Krka. Djela JAZU 51*. Zagreb: JAZU.
- Tandarić, J. L., 1993: *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i pri-nosi*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Provincijalat franjevacica trećoredaca.
- Taseva, L., 1997: Knigata na prorok Iezekiil v srednekovnata b'lgarska i hrvat-ska knižnina, *Palaeobulgarica* 21/3, 12–30.
- Vajs, J., 1910: *Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský (Prvý breviář Vrbnický)*, V Praze: Král. česká společnost nauk.
- Zaradija-Kiš, A. 1997: *Knjiga o Jobu u hrvatskoglagoljskoj književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska.

Summary: Nahtigal's Textological Research on Croatian Glagolitic Biblical Books

Rajko Nahtigal, in the article entitled *Neskol'ko zametok o slėdah drevneslavjanskago parimejnika v horvatsko-glagoličeskoj literature* (1902), has presented the results of his research concerning Biblical books found in Croatian Glagolitic breviaries, and compared them with *Grigorovič's parimeinic*, as well as with Greek and Latin sources. His analysis and conclusions on the textual similarities between the breviary Glagolitic translations and the parimeinic texts have inspired further investigations, which resulted with more recent textological studies, and modern critical editions of many Croatian Glagolitic Biblical books. Explorations of Croatian Glagolitic Biblical themes, which followed after Nahtigal's work, were mainly focused on seeking the closest parimeinic source of Glagolitic text, along with the comparison of parimeinic and non-parimeinic translations. In addition to this, Nahtigal has shown that Croatian medieval literature embodied not only Greek, but also Latin sources of Croatian Glagolitic Biblical texts. Nahtigal's pioneering philological insights are of the utmost importance for the study of both Old Slavic and Croatian Glagolitic Biblical books.

Key words: Rajko Nahtigal, Slavic philology, Croatian Glagolitic Philology, Croatian Glagolitic Biblical books, parimeinic